

**НУТГИЙН ӨӨРӨӨ УДИРДАХ БАЙГУУЛЛАГЫН ҮЙЛ АЖИЛЛАГААН ДАХЬ УЛС ТӨРИЙН НАМЫН
ОРОЛЦОО, ҮҮРЭГ, НӨЛӨӨ, ГИШҮҮДИЙН ОРОН НУТГИЙН ХУРАЛД НЭР ДЭВШИХ ЭРХ, УЛС
ТӨРИЙН НАМУУДЫН ГИШҮҮНЧЛЭЛИЙН ТУХАЙ ХАРЬЦУУЛСАН СУДАЛГАА**

П. Амаржаргал, К. Пүрэвсүрэн

Гарчиг

1. Нутгийн өөрөө удирдах байгууллагын сонгуульд нэр дэвшүүлэх тухай
2. Зарим орнуудын Нутгийн өөрөө удирдах байгууллагын сонгуулийн тухай
3. Орон нутгийн сонгууль болон Нутгийн өөрөө удирдах байгууллагын үйл ажиллагаан дахь улс төрийн намуудын оролцоо
4. Улс төрийн намуудын гишүүнчлэл
5. Ашигласан материал

* * *

Улсын Их Хурлын дэд дарга Г. Батхүүгийн захиалгаар “Нутгийн өөрөө удирдах байгууллагын үйл ажиллагаан дахь улс төрийн намын оролцоо, үүрэг, нөлөө, улс төрийн намуудын гишүүнчлэл, гишүүдийн орон нутгийн хуралд нэр дэвших эрхийн тухай” харьцуулсан судалгааг хийж гүйцэтгэлээ. Уг судалгааг Австри, Австрали, АНУ, Герман, Дани, Ирланд, Испани, Их Британи, Казахстан, Канад, Мексик, Молдов, Нидерланд, ОХУ, Польш, Словени, Солонгос, Унгар, Франц, Чили, Швед, Швейцарь, Эстони, Япон зэрэг улсуудын Үндсэн хууль болон холбогдох бусад хууль тогтоомж, мэдээлэл, судалгааны материалд үндэслэн хийсэн болно. Хэрэв шаардлагатай гэж үзвэл бусад нэмэлт мэдээллийг өмнө хийгдсэн судалгааны эмхтгэлүүдээс авч үзэж болно.

Нэг. Нутгийн өөрөө удирдах байгууллагын сонгуульд нэр дэвшүүлэх тухай

Нэгдүгээр хэсгийг орон нутгийн сонгуулийн тогтолцоонд улс төрийн намууд хэрхэн оролцох оролцоо, орон нутгийн хурлын үйл ажиллагаанд нэр дэвших эрх, улс төрийн намаас нэр дэвшүүлэх эрх зэрэг асуудлаар судалгаанд хамрагдсан улс орнуудыг харьцуулан үзүүлэв.

Холбогдох хууль тогтоомжийг судлан үзэхэд орон нутгийн сонгуульд нэр дэвшүүлэх ажиллагааг, тухайлбал, Япон, Унгар, Бангладеш, Польш, Болгар, Чех, Казахстан, Бүгд Найрамдах Солонгос зэрэг улсуудад бие даан нэр дэвшүүлэх, улс төрийн намуудаас нэр дэвшүүлэх болон тодорхой тооны сонгогчдоос нэр дэвшүүлэх зарчмаар явагдаж байна.

Зарим нэг улсын онцлог зохицуулалтыг дурьдвал:

- Япон Улсад тухайн улс төрийн намд нэр дэвшүүлэх хүний тоон хязгаарыг тогтоож өгдөг.
- БНУУ -д тухайн орон нутагт байнгын оршин суугчийн нэрийг дэвшүүлэх, түүнчлэн Төрийн бус байгууллага нэр дэвшүүлэх эрхтэй.
- БНСУ -д бие даан нэр дэвшигч нь хичнээн хүний гарын үсэг авах болон мөнгөний барьцааг хуульд тодорхой заасан байдаг.
- БНКазахстан Улсад тухайн тойргийн сонгуульд өргөдөл гаргаж нэр дэвших, хөрөнгө орлогын мэдүүлэг гаргах зэрэг асуудлыг Орон нутгийн сонгуулийн тухай хуульд зааж өгчээ.

Орон нутгийн сонгуульд нэр дэвшүүлэх хэлбэрүүд:

Улсын нэр	Намаас	Сонгогчдоос	Олон нийтийн байгууллагаас	Бие даан
Австрали		+		
Австри	+			
АНУ	+	+		
Герман	+	+		
Испани	+			
Казахстан	+			+
Канад	+	+		
Словени	+			+
Солонгос	+			+
Унгар	+	+	+	+
Франц	+			
Чили	+			+
Швейцарь	+			
Япон	+			+

Эндээс үзвэл сонгуульд нэр дэвшүүлэх хэд хэдэн аргыг улс орнуудад хэрэглэж байна:

- зөвхөн улс төрийн намууд нэр дэвшүүлэх,
- зөвхөн тодорхой тооноос доошгүй бүртгэгдсэн сонгогчид нэр дэвшүүлэх,
- улс төрийн намууд ба тодорхой тооны бүртгэгдсэн сонгогчид хамтран нэр дэвшүүлэх.

Тухайлбал, Канадад нэр дэвшүүлэх баримт бичигт зөвхөн сонгогчдийн нэрсийн жагсаалтад бүртгэлтэй хоёр сонгогчийн гарын үсэг байхад хангалттай байдаг бол, Австралид нэр дэвшүүлэх өргөдөлд сонгогчдийн нэрсийн жагсаалтад бүртгэлтэй арван сонгогч гарын үсэг зурсан байх хэрэгтэй бөгөөд эдгээрийн нэг нь нэр дэвшүүлэгч, нэг нь нэр дэвшүүлэгчийн саналыг дэмжигч, үлдсэн найм нь нэр дэвшигчийг дэмжихийг зөвшөөрсөн мөн жагсаалтад бүртгэлтэй сонгогч байна.

АНУ-д улс төрийн намууд нэр дэвшүүлэхийн тулд тодорхой тооноос доошгүй бүртгэгдсэн сонгогчдын гарын үсэг цуглуулсан байх хэрэгтэй (Иллинойст 25 мянга, Нью-Йоркт 20 мянга, Охайо, Алабамад 5 мянга г.м.). Гэхдээ АНУ-д ихэнх орон нутгийн сонгууль улс төрийн намуудын оролцоогүй явагддагийг санах хэрэгтэй.

ХБНГУ-д Бундестагт суудалгүй боловч аль нэг муж улсын Ландтагт сүүлийн сонгуулиар таваас доошгүй суудал авсан улс төрийн нам сонгуулийн кампанид оролцох хүсэлтээ сонгуулийн удирдагчид мэдэгдэж, үүнийг нь үндэслэн холбооны сонгуулийн хороо уг байгууллагыг улс төрийн намын шинжтэй гэж үзсэн тохиолдолд уг нам сонгуульд нэр дэвшүүлж болно. Үүнээс гадна парламентад суудалгүй нам өөрийн нэр дэвшигчээ нэр дэвшүүлж буй тойрог бүрт 200-гаас доошгүй, нэр дэвшигчдийн жагсаалтаа дэвшүүлж буй

муж улс бүрт 1000-аас доошгүй сонгогчдын гарын үсэг цуглуулах шаардлагатай байдаг байна.

Хоёр. Зарим орнуудын Нутгийн өөрөө удирдах байгууллагын сонгуулийн тухай

Канад Улс

Канад Улс нь арван муж, гурван нутаг дэвсгэрээс бүрдсэн холбооны улс. Канадын нутаг дэвсгэр том боловч Канадын Сонгуулийн байгууллага бүхэлдээ төвлөрсөн шинжтэй байдаг бөгөөд алба салбарууд нь нийслэл Оттава хотдоо байрладаг. Бүтцийн хувьд 308 тойргоос бүрддэг. Сонгуулийн тойргуудыг арван жил тутам явагддаг хүн амын тооллогын дүнг үндэслэн өөрчлөн шинэчилдэг байна.

Намууд нь төв, орон нутгийн салбаруудад хуваагддаг. Намын салбар хорооны гишүүд тухайн орон нутгийн зөвлөлийн гишүүнд нэрээ дэвшүүлдэг байна. Канадын Сонгуулийн хуулийн 6-р бүлгийн 65, 66 дугаар зүйлд нэр дэвшигчдэд тавигдах шаардлагын талаар заасан байна. 1970 оны өөрчлөлтөөр сонгуулийн сонгох эрхийг 21 нас хүрсэн иргэд эдэлдэг байсныг 18 нас болгосон байна.

Намаас тойрог бүрт зөвхөн нэг нэр дэвшигчийг батлан гарын үсэг зурж болно. (*Сонгуулийн хуулийн 68 дугаар зүйл*) Тухайн сонгуулийн тойрогт эвсэл, намаас дэвшигч нас барсан эсвэл нэрийг татан авсан бол 74.1-т заасны дагуу өөр нэр дэвшигчийг нэр дэвшүүлэх өдөр дуусахаас өмнө нэр дэвшүүлж болно. (*Сонгуулийн хуулийн 68-2 дугаар зүйл*)

Олон намын тогтолцоонд суурилсан Сонгуулийн менежментийн байгууллагын гишүүд улс төрийн намуудын төлөөлөгчдийн үүрэг гүйцэтгэхийнхээ зэрэгцээ сонгуулийн үйл явцыг төвийг сахих зарчмын дагуу явуулж, өөрийг нь томилсон намын эрх ашгийг хамгаална. Тэд өөрсдийг нь томилсон намын эрх ашгийг хамгаалахаас гадна өөрийнхөөсөө бусад намын эрх ашгийг давуу байлгахгүйн төлөө ажиллана.

Чили Улс

Чили нь 15 регион, 51 провинц, 346 муниципалитет, коммунаас бүрдсэн унитар улс юм. Чили Улсын Үндсэн Хууль, Сонгуулийн тогтолцооны органик хууль-18.556 (1986), Орон нутгийн органик хууль-18.695 (2006), Улс төрийн намуудын тухай хууль-18.603 /1987/ зэрэг хуулиудаар орон нутгийн сонгуулийн процедурыг зохицуулна.

Парламентын болон орон нутгийн аль алиных нь сонгуульд нам, эвсэл, бие даагчдын зүгээс тойрог бүрт дээд тал нь хоёр хүний нэр дэвшүүлсэн жагсаалтыг гаргаж өгдөг байна. Сонгогчид өөрсдийн шилж сонгосон нэр дэвшигчийнхээ төлөө санал өгдөг. Эхний суудлыг нийт дүнгээр хамгийн олон санал авсан жагсаалтад багтсан нэр дэвшигчдэд өгдөг. Нэг тойргийн хоёр суудлын хоёуланг авахын тулд хамгийн амжилттай өрсөлдөгчдийн санал нь хоёр дахь жагсаалтад өгсөн саналаас хоёр дахин их байх ёстой. Энэ тогтолцоонд тавьдаг босго маш өндөр учраас намууд сонгуульд эвсэл болон оролцох шаардлагатай болдог байна. Тухайн жагсаалтаар нэг суудал авахын тулд нийт саналын 33,4 хувийн санал авсан байх шаардлагатай. Харин хоёр суудлын хоёуланг баталгаатай авахын тулд нийт саналын 66,7 хувийг авсан байх хэрэгтэй.

Сонгуулийн бином (binomial) тогтолцооны үр дүнд бараг бүх дүүргээс Концертацони нэг төлөөлөгч, Чилийн Альянсаас нэг төлөөлөгч сонгогддог байна. Энэ тогтолцоонд нэг жагсаалтаас нэг суудлын төлөө өрсөлдөж байгаа хоёр нэр дэвшигчийн хооронд өрсөлдөөн явагдах боломжтой ч практик дээр аль аль эвсэлд байгаа элитүүдийн байр сууринаас болж энэ байдал ихээхэн хязгаарлагддаг.

Энэ тогтолцооны давтагдашгүй онцлог бол практик дээр хамгийн том олонхийг бус хамгийн том цөөнхийг дэмждэг явдал юм. Энэ бол мажоритар буюу олонхийн тогтолцоо биш. Харин нийт саналын 34 хувийг авсан сонгуулийн жагсаалт нийт суудлын тал хувийг авах боломж олгодог учраас хувь тэнцүүлэх механизм ашигладаг боловч пропорциональ бус үр дүн гаргадаг тогтолцоо юм. Яагаад ийм гажуудал гараад байгаагийн гол шалтгаан нь сонгуулийн өрсөлдөөнд тавьдаг хязгаарлалтуудтай холбоотой. Энэхүү сонгуулийн тогтолцоо нь хэд хэдэн үндэслэлээр шүүмжлэл өртөж ирсэн. Нэгдүгээрт, намууд нэг суудал авахын тулд маш өндөр босго давах ёстой болдог учраас сонгуульд заавал эвсэж орохыг хүчээр шаарддаг.

Хоёрдугаарт, ихэвчлэн эвсэл бүр нэг суудал авдаг учраас жинхэнэ өрсөлдөөн хоёр сөргөлдөгч эвсэл ба тэдний намуудын хооронд явагдахын оронд нэг эвслийн гишүүн намуудын хооронд явагддаг байна. Энэхүү маргаан нь эвслийн эв нэгдэл, тогтвортой байдалд эрсдэл учруулж байдаг. Дөрөвдүгээрт, энэ тогтолцоо нь намын удирдлагуудад асар их эрх мэдэл олгосноос тэд бараг жагсаалт хийж байх явцдаа л ялагчдыг сонгочихдог байна. Олон тойрогт жинхэнэ өрсөлдөөн явагддаггүй учраас сонгогчид сонгуульд оролцох сонирхол муутай байгаад зогсохгүй өөрийнх нь дэмждэг намаас нэр дэвшигч байхгүй бол бүр ч сонирхолгүй болдог ажээ.

Одоогийн сонгуулийн тогтолцоотой холбоотой өөр нэг асуудал бол сонгогчоор бүртгүүлэх эсэх нь сайн дурын боловч саналаа заавал өгөх шаардлага тавьдаг явдал юм.

Франц Улс

Франц Улс нь засаг захиргааны нэгжийн хувьд 22 муж, 96 департамент, 342 дүүрэг, 3,883 кантон, 36,686 коммунд тус тус хуваагддаг байна. Францын улс төрийн намууд нь зохион байгуулалтын үндэсний хэмжээний буюу төв, орон нутгийн хэмжээний буюу салбаруудад хуваагдана. Намын салбар хорооны гишүүд тухайн орон нутгийн зөвлөлийн гишүүнд нэрээ дэвшүүлнэ.

Муж зөвлөл, департамент болон кантоны Ерөнхий зөвлөлийн сонгуульд нэр дэвшигчид тавигдах дараах шаардлагуудыг хуульд заасан байна:

- 18 ба түүнээс дээш настай,
- франц үндэстэн,
- мужийн сонгуулийн бүртгэлд бүртгэлтэй,
- хамгийн багадаа сүүлийн таван жил татвар төлсөн.

Эдгээрээс гадна сонгуульд нэр дэвшиж болохгүй тохиолдолыг Сонгуулийн тухай хуульд тодорхой заасан байна. Тухайлбал, төрийн зарим албан тушаалтан, тухайлбал, мужид Засгийн газрыг төлөөлж ажиллаж байгаа албан тушаалтан сонгуульд нэрээ дэвшүүлэхийг хориглосон байна.

Франц Улс бол улс төрд жендерийн тэгш байдлыг хангах талаар хуульчилсан анхны улс. Жендерийн тэгш байдлыг хангах харилцааг хангах үүднээс 2000 онд баталсан Жендерийн тэгш байдлын тухай хуульд дараах гол нөхцөлийг тусгасан байна. Энэ нь бүх сонгуулийг үйл ажиллагаанд жендерийн тэгш байдлыг заавал хангах тухай зарчим бөгөөд үүнийг тухайн сонгуулиас хамаарч янз бүрээр хэрэгжүүлнэ. Тухайлбал, 3500-аас дээш оршин суугчидтай коммуны ба мужийн зөвлөлийн сонгууль, Корсикагийн Ассамблейн сонгуульд нэр дэвшигчдийн тал хувь нь заавал эмэгтэй байх ёстой.

Испани Улс

Испанийн Үндсэн хуулийн 13.2, 23, 140.1 болон 141 дүгээр зүйл; Сонгуулийн ерөнхий тогтолцоо органик хууль 5/1985; Улс төрийн намуудийн санхүүжилт Органик хууль 3/1987; Орон нутгийн бүтцийг зохицуулсан хууль 7/1985; Улс төрийн намуудын тухай Органик хууль 6/2002 зэрэг эдгээр хуулиудаар орон нутгийн сонгууль түүний процедурийг зохицуулдаг байна. Үндсэн хуулийн 13.2 болон 23 дугаар зүйлээр сонгох болон сонгогдох эрхийн үндсийг заасан.

Испани бол нутаг дэвсгэрийн зарчмын үндсэн дээр эрх мэдэл хуваарилан төвлөрлийг сааруулсан, бие даасан засаг захиргааны тогтолцоотой улс юм. *3 түвшний сонгуультай:*

- Үндэсний түвшний сонгууль (Конгресс),
- Өөртөө засах орны сонгууль (17 өөртөө засах коммунийн хууль тогтоох байгууллагыг сонгох),
- Орон нутгийн түвшний сонгууль

Сонгууль, санал асуулгыг Сонгуулийн тухай хуулийн дагуу бүх түвшний сонгуулийг зохион байгуулах үүрэг бүхий Сонгуулийн төв зөвлөлийн хяналтын дор өөртөө засах орон, орон нутаг, бүсийн сонгуулийн байгууллагуудын оролцоотойгоор зохион байгуулдаг.

Испани улсын орон нутгийн сонгууль нь сонгуулийн хувь тэнцүүлсэн системн дагуу явагддаг. Сонгууль 4 жил тутамд болдог ба ойролцоогоор 66,000 орчим төлөөлөгчид орон нутагт сонгогддог байна. Улс төрийн намууд, Холбоо эвсэлүүд орон нутгийн сонгуульд оролцохоор бол Сонгуулийн Зөвлөлд сонгууль зарласанаас хойшхи 9 дэх өдрөөс өмнө сонгуульд оролцохоо мэдэгдэж, 15-20 хоногт нэр дэвшигчдийг танилцуулна. Улс төрийн нам нь дангаараа болон бусад улс төрийн намуудтай эвсэл байгуулан оролцож болно.

Тухайн улс төрийн нам, намуудын эвсэл болон холбоодоос ирүүлсэн нэр дэвшигчдийн жагсаалт дахь нэр дэвшигчдийн хүйсийн тэнцвэртэй байдлыг хангасан байх ёстой (40 дүгээр зүйл-Сонгуулийн Ерөнхий тогтолцооны Органик хууль) бөгөөд энэ нь 3000-аас доош хүн амтай орон нутагт хамаардаггүй. Тус улсын иргэд, тухайн орон нутагт амьдарч буй Европын Холбооны иргэд болон олон улсын гэрээгээр хүлээн зөвшөөрөгдсөн иргэд сонгууль өгөх эрхтэй. Тус улс дахь улс төрийн намууд төвийг сахих зарчим, мэргэжлийн ур чадварын өндөр стандартыг хангах зорилгоор Сонгуулийн менежментын байгууллагад өндөр нэр хүндтэй хүмүүсийг томилдог бөгөөд ийм тохиолдолд гишүүд намуудын төлөөлөгч маягаар ажилладаггүй. Мөн түүнчлэн улс төрийн намуудтай харилцах харилцаагаа хялбаршуулахын тулд сонгуулийн эхний үеэс улс төрийн нам бүрээс Сонгуулийн төв зөвлөл, доод шатны сонгуулийн зөвлөлтэй харилцах ерөнхий төлөөлөгчийг томилуулж, улс төрийн намууд болон Сонгуулийн зөвлөлийн хооронд холбоо барих үүрэгтэйгээр ажиллуулдаг байна.

Хэрэв сонгогдсон төлөөлөгч нас барсан болон бүрэн эрхээ алдсан тохиолдолд жагсаалтад дараагийн өндөр санал авсан нэр дэвшигч төлөөлөгч болно. Сонгуулийн кампанит ажил сонгууль зарласны 38 дахь хоногт эхэлж 15 хоног үргэлжилнэ.

Словени Улс

Бүгд Найрамдах Словени Улсын нутгийн удирдлагын эрх зүйн үндэс нь Үндсэн хууль, Орон нутгийн өөрөө удирдах ёсны тухай хууль, Орон нутгийн сонгуулийн тухай хууль зэрэг холбогдох бусад хууль тогтоомжоор (*Сонгуулийн хууль болон Улс төрийн намын тухай хууль гэх мэт 10 орчим*) зохицуулагддаг байна.

Орон нутгийн сонгуулийг Орон нутгийн сонгуулийн тухай хууль болон Орон нутгийн өөрөө удирдах ёсны тухай хуулиар зохицуулна. Орон нутгийн сонгуулийн тухай хуулиар “Аймаг, нийслэлийн иргэдийн төлөөлөгчдийн хурал”, засаг дарга, бүсийн зөвлөл болон хотын зөвлөлүүд, тосгон болон дүүргийн коммуныг сонгох сонгуулийн үйл явцыг зохицуулна. Ерөнхий орон нутгийн зөвлөлийн сонгууль нь 4 жил тутамд явагдах ба шаардлагатай тохиолдолд хугацаанаас нь өмнө зарлан явуулж болно. Орон нутгийн ердийн сонгуулийг Үндэсний Ассамблейн ерөнхийлөгч, харин эрт (*early*) буюу хуулийн хугацаанаас өмнө явуулах дахин болон нөхөн сонгуулийг хотын захирагч зарлана.

Тухайн орон нутагт оршин суугч Словени улсын насанд хүрсэн бүх иргэн сонгуульд саналаа өгөх эрхтэй. Орон нутгийн сонгуулийн хуулийн дагуу 12-оос бага гишүүн бүхий “Аймаг, нийслэлийн иргэдийн төлөөлөгчдийн хурал”-ын (*Төлөөлөгчдийн хурал гэх*) мажоритар системээр, харин 12-оос олон гишүүн бүхий Төлөөлөгчдийн хуралд пропорциональ системээр сонгууль явагдана. Түүнчлэн, иргэд нь бие даан нэр дэвшигчдийг мажоритар системээр сонгох бөгөөд харин нэр дэвшигчдийн жагсаалтаас сонгох тохиолдолд пропорциональ системээр сонгуулийг явуулна.

Хэрэв нэр дэвшигчдийн аль аль нь шаардлагатай олонхийн саналыг авч чадаагүй тохиолдолд хамгийн олон санал авсан 2 нэр дэвшигчийг 2 дугаар шатанд өрсөлдүүлнэ. Нэр дэвшигчид болон нэр дэвшигчдийн жагсаалтад улс төрийн намууд, эсвэл сонгуулийн нэгж дэх сонгогчид гарын үсэг зурснаар тухайн нэр дэвшигч сонгуульд өрсөлдөх боломжтой болно.

Орон нутгийн сонгуулийн тухай хуулийн дагуу сонгогчид нь санал асуулгаар болон сонгогчдын хурлаар нэр дэвшигчдийг нэрлэж болно. Сонгогчдын хурлаар нэрлэж байгаа тохиолдолд сонгогчид тухайн хүнийг нэр дэвшигчид өрсөлдүүлэхээр санал оруулж, хурлаар хэлэлцэн сонгогдсон тохиолдолд нэр дэвшинэ. Сонгогч тус бүр хамгийн дээд тал нь Төлөөлөгчдийн хурал дахь суудлын тоогоор нэр дэвшигч санал болгох эрхтэй. Бие даан нэр дэвшигч нь хамгийн багадаа 30 санал, хэрэв сонгуулийн нэгж нь 500-аас бага оршин суугчидтай бол хамгийн багадаа 50 (оршин суугчийн) санал авснаар нэр дэвшигчийн эрхтэй болно.

БНСловени Улсын орон нутгийн сонгууль нь Орон нутгийн сонгуулийн тухай хуулиар зохицуулагдана.

Мажоритар системээр явагдах сонгуульд нэр дэвших.

Мажоритар зарчмын дагуу Аймаг, нийслэлийн Төлөөлөгчдийн хуралд нэр дэвшигчдийг аймаг, нийслэлд улс төрийн намууд, харин сонгуулийн нэгжид сонгогчид нэр дэвшүүлнэ. Аймаг, нийслэлийн Төлөөлөгчдийн хурал дахь Итали, Унгар үндэстний төлөөллийг тухайн коммуны төлөөлөл болох 15-аас доошгүй хүний гарын үсэгтэйгээр санал болгосноор сонгогчид нэр дэвшүүлнэ. Аймаг, нийслэлийн Төлөөлөгчдийн хурал дахь Цыган үндэстний төлөөллийг тухайн коммуны сонгогчид нэр дэвшүүлнэ.

Сонгуулийн нэгж тус бүр дээр улс төрийн намууд өөрийн нэр дэвшигчдийг Аймаг, нийслэлийн Төлөөлөгчдийн хуралд нэр дэвшүүлж болно. Улс төрийн намууд нэр дэвшигчийг сонгохдоо өөрсдийн тогтоосон дүрмийн дагуу сонгоно. Зөвхөн тухайн сонгуулийн нэгжид оршин суугч сонгуулийн эрх бүхий намын гишүүд нэр дэвшигчийг тодруулахад оролцоно. Нэр дэвшигчийг нууц санал хураалтаар сонгоно. Сонгогчид нэр дэвшигчийг гарын үсэг цуглуулж, эсвэл сонгогчдын хурлаар тодруулна. Сонгуулийн нэгж тус бүр дээр Аймаг, нийслэлийн Төлөөлөгчдийн хуралд нэр дэвших хүмүүсийг тухайн нэгжид байнга оршин суух 15-аас доошгүй сонгогчийн гарын үсэгтэйгээр тодруулна.

Пропорциональ системээр явагдах сонгуульд нэр дэвших.

Аймаг, нийслэлийн Төлөөлөгчдийн хуралд нэр дэвших хүмүүсийн нэрсийн жагсаалтыг аймаг, нийслэлд улс төрийн нам, сонгуулийн нэгжид сонгогчид гаргана. Жагсаалт тус бүр дэх нэр дэвшигчдийн тоо нь хамгийн ихдээ тухайн нэгжид оногдох Аймаг, нийслэлийн Төлөөлөгчдийн хурлын суудлын тоотой тэнцүү байна. Улс төрийн намууд сонгуулийн нэгж болгон дээр нэр дэвшигчдийн жагсаалт гаргаж болно. Сонгуулийн нэгж тус бүр дээр сонгогчид Орон нутгийн сонгуулийн тухай хуулийн 54-р зүйлд заасан тооны сонгогчийн гарын үсэгтэйгээр нэр дэвшигчдийн жагсаалт гаргаж болно. Нэг сонгогчийн групп нь зөвхөн нэг жагсаалт гаргах эрхтэй байна.

БНСУ

Орон нутгийн сонгуульд нэр дэвшигч нь нам эвслээс, бие даан гэсэн хоёр хэлбэрээр нэр дэвшинэ. Өргөтгөсөн хот, мужийн захирагчид бие даан нэр дэвшигч нь 1000-2000 хүн, ИТХ-д нэр дэвшигч нь 100-200 хүний дэмжлэг буюу дэмжигчдийнхээ гарын үсгийг цуглуулсан байх ёстой. Өөрөө удирдах дүүрэг, хот, гүний засаг даргад нэр дэвшигч нь 300-500, ИТХ-д нэр дэвшиж байгаа бол 50-100 хүний дэмжлэгийг авна. Нэр дэвшигчдийг санал хураалт болохоос 15 хоногийн өмнө хоёр хоног, өглөө 9-17 цагийн хооронд бүртгэнэ. Орон нутгийн сонгуульд нэр дэвшүүлэхдээ дараах хэмжээний барьцааны мөнгийг авдаг.

Сонгуулийн төрөл	Барьцааны мөнгө /вон/
Өргөтгөсөн хот, мужийн захирагч	50 сая
Өргөтгөсөн хот, мужийн ИТХ	3 сая
Өөртөө засах дүүрэг, хот, гүний ЗД	10 сая
Өөртөө засах дүүрэг, хот, гүний ИТХ	2 сая

Дээрхи барьцааны мөнгийг сонгуульд сонгогдсон тохиолдолд суутгалаа төлөөд буцааж авах, сонгогдоогүй тохиолдолд тодорхой хувийг буцааж авах нөхцөлтэй байдаг. Хэрэв нэр дэвшигч сонгогдох, нас нөгчих, хүчинтэй саналын хуудас 100-ны 15 хувиас дээш байвал үндсэн зардлыг нь хасаад эргүүлж өгнө. Харин хүчинтэй саналын хуудасны тоо 100-ны 10 хувиас дээш, 15 хувиас доош байвал барьцааны мөнгөний 50 хувийг буцааж олгоно.

Орон нутгийн сонгуульд албаны бүрэн эрхийн хугацаа 4 жил. Хуульд заасны дагуу шинэ захирагчийн бүрэн эрхийн хугацаа 7 сарын 1-ээс эхэлдэг. Сонгуулийн санал хураах өдрийг бүрэн эрхийн хугацаа дуусахаас 30 хоногийн өмнө, лхагва гарагт байхаар тохируулна. Сонгуулийн сурталчилгаа 14 хоног байна.

Сонгуульд ялагчийг дараах зарчмаар тодруулна.

1. Өргөтгөсөн хот, мужийн захирагч болон өөрөө удирдах дүүрэг, хот, гүний засаг даргын сонгуульд олонхийн санал авсан нэр дэвшигчийг сонгогдсон гэж үзнэ. Хэрэв 2 ба түүнээс дээш нэр дэвшигчийн саналын тоо тэнцвэл насны эрэмбээр шийдвэрлэнэ. Санал хураах цаг дуустал ганц нэр дэвшигч байвал нийт сонгогчдын 1/3 хувийн санал авч байж сонгогдсонд тооцогдоно.
2. Өөрөө удирдах дүүрэг, хот, гүний ИТХ-д нэр дэвшигчдээс олонхийн санал авсан эрэмбээр нийт ИТХ-ын тоонд нийцүүлэн сонгоно.
3. Орон нутгийн ИТХ-ын пропорциональ төлөөллийн сонгуульд 100-ны 5-аас дээш хувийн санал авсан нам суудал хуваарилуулж авах эрхтэй. Гэхдээ нийт суудлын 2/3-оос илүүг хуваарилахгүй.

Унгар Улс

Энэ 2010 онд БНУУ-ын Улсын хурал “Орон нутгийн хурлын төлөөлөгчид ба засаг даргыг сонгох тухай” 1990 оны LXIV (64 дүгээр) хуулиа Европын холбооноос гишүүн орнууддаа гаргасан зөвлөмжийг харгалзан шинэчлэн баталжээ. Ингэснээр 15 бүлэг, 63 зүйл, 5 хавсралт бүхий хуулиа 6 бүлэг, 25 зүйлтэй болгон өөрчилжээ. Орон нутгийн хурлын төлөөлөгчдийн тоог цөөрүүлж, сонгуулийн компанийн хугацааг багасгасан байна. Сонгуулийн кампанийн үргэлжлэх хугацааг 60 хоногоор тогтоожээ.

Нутгийн хурлын төлөөлөгчдийн тоо нь оршин суугчдын тооноос хамаарна. 10 мянга хүртэл оршин суугчидтай хот, тосгон хүн амаасаа хамаарч 2-8 төлөөлөгчийг шууд нэрсээр сонгох бол 10 мянгаас дээш хүн амтай хот, суурин газрууд хүн амынхаа тооноос хамааран тодорхой тооны төлөөлөгчдийг шууд нэрсээр сонгохоос гадна нэр дэвшээд сонгогдоогүй хүмүүсийн авсан саналын тоотой пропорционалиар саналын компенсацийн жагсаалтаар сонгоно. Гэхдээ энэ компенсацийн жагсаалтаар сонгогдсон төлөөлөгчдийн тоо нь шууд сонгогдсон төлөөлөгчдийн тооны 50 хувиас хэтрэхгүй.

БНУУ-ын Сонгуулийн процессийн тухай хуулийн 46 дугаар зүйлд “Орон нутгийн сонгуульд нэр дэвшигчийг санал болгох хуудсаар нэр дэвшүүлэх бөгөөд тухайн тойргийн байнга оршин суудаг сонгогч нь сонгууль болохоос 23 хоногийн өмнө нэрийг нь дэвшүүлнэ” гэжээ. Мөн байгууллагаас орон нутгийн сонгуулд нэр дэвшүүлж болно. Тухайлбал, уг хуулийн 51 дүгээр зүйлд Унгар Улсын шүүхэд бүртгэлтэй Төрийн бус байгууллага нь нэр дэвшүүлж болохоор заасан байна.

Нэрсийн ба компенсацийн жагсаалт

Мужаас дооших нутаг дэвсгэрийн нэгжид мажоритараар сонгууль явуулах үед гишүүн сонгох болон засаг дарга сонгох нэр дэвшигчдийн нэг нэг жагсаалт байх бөгөөд нэр дэвшигч зөвхөн аль нэгд нь нэрээ дэвшүүлнэ.

Холимог системээр явагдах сонгуульд мужаас дооших нутаг дэвсгэрийн нэгж болон муж, мужийн эрхтэй хот, нийслэлд тус бүрт нь хурлын төлөөлөгчид нэр дэвшигчдийн 1 нэрсийн жагсаалт, 1 компенсацийн жагсаалт байна. Нэр дэвшигчид тухайн сонгуулийн тойрогтоо энэ 2 жагсаалтын аль алинд нь нэрээ дэвшүүлж болно. Хэрэв жагсаалтаар хоёулангаар нь сонгогдсон бол 30 хоногийн дотор сонголтоо хийж аль нэг жагсаалтаас нэрээ хасуулна. Холимог системээр засаг даргыг сонгох үед нэр дэвшигч мөн хурлын төлөөлөгчийг сонгох нэрсийн ба компенсацийн жагсаалтад аль алинд нь нэрээ дэвшүүлж болно. Нийслэлийн засаг даргад нэр дэвшигч зөвхөн нийслэлийн жагсаалтанд нэрээ дэвшүүлнэ. Нийслэл болон мужид, муж болон мужийн эрхтэй хотод зэрэг нэр дэвшүүлж болохгүй.

Нэр дэвшигч ба нэр дэвшүүлж буй намд тавих шаардлага

Мажоритараар сонгууль явуулж буй тойрогт нэр дэвшигч тухайн тойргийн сонгогчдын дор хаяж 1%-ийн дэмжлэг авч байж нэр дэвшинэ. Холимог системээр сонгууль явуулах тойрогт нэр дэвшүүлэх нам тухайн тойргийн сонгогчдын дор хаяж 1%-ийн дэмжлэг авсан байх ёстой.

Нэр дэвшүүлэх намын хувьд:

- а. 10000-аас дээш оршин суугчтай тойрогт улс төрийн нам компенсацийн жагсаалт гаргахын тулд уг нутаг дэвсгэр дэхь мажоритараар сонгох тойргуудын дор хаяж талаас илүүд нь нэр дэвшигчтэй байх ёстой.
- б. Нийслэлийн дүүргүүдийн талаас илүүд нь компенсацийн жагсаалт гаргасан нам нийслэлийн хуралд нэр дэвшүүлэх эрхтэй.

- в. Аль нэг тойрогт нэр дэвшсэн байсан хүн нэрээ татснаар намынх нь нэр дэвшүүлэх эрх хүчингүй болохгүй.

Намууд хамтарсан жагсаалт гаргах

- а. Мажоритараар шууд сонгох тойргуудын талаас илүүд хамтран нэр дэвшүүлсэн намууд хамтарсан компенсацийн жагсаалт гаргаж болно.
- б. Нийслэлийн дүүргүүдийн талаас илүүд нь хамтарсан компенсацийн жагсаалт гаргасан намууд нийслэлийн шууд сонгох тойрогт хамтран нэр дэвшүүлж болно.
- в. Намууд мужийн сонгогчдийн 1% буюу дор хаяж 2000-аас доошгүй сонгогчийн дэмжлэгийг хамтран авсан бол мужийн шууд сонгох тойрогт хамтран нэр дэвшүүлж болно.

Казахстан Улс

Казахстан Улсад сонгууль явуулах журам, процедур, үндсэн зарчмуудыг “Бүгд Найрамдах Казахстан Улсын сонгуулийн тухай” гэсэн Үндсэн хуульчилсан хуулиар тогтооно. Уг хуулиар Ерөнхийлөгч, Парламентын доод танхим Мажилисийн депутат, мужуудын хурал – Маслихатын депутат, нутгийн өөрөө удирдах байгууллагын гишүүдийг сонгох сонгуулийг бүгдийг нь зохицуулна.

Сонгуулийн хуулийн 13 дугаар бүлэгт Маслихатын депутатуудыг сонгох талаар заасан. 101, 102 дугаар зүйлүүдэд Маслихатын депутатын сонгуулийг зарлах, нэр дэвшигчдэд тавигдах шаардлагын талаар заажээ.

Зүйл 103. Маслихатын депутатад нэр дэвшүүлэх

1. Тогтоогдсон журмын дагуу бүртгэгдсэн улсын болон орон нутгийн олон нийтийн нэгдлүүд болон тэдний бүтцийн салбарууд маслихатын депутатад нэр дэвшүүлнэ. Мөн иргэд бие даан нэр дэвшиж болно.
2. Улсын болон орон нутгийн олон нийтийн нэгдлүүд болон тэдний бүтцийн салбарууд маслихатын депутатад нэр дэвшүүлэх үйл ажиллагааг уг нэгдлийн дээд байгууллагаас нэр дэвшигч бүрийн дэвших сонгуулийн тойргийг заан мэдүүлж гүйцэтгэнэ. Олон нийтийн нэгдлүүд өөрийн гишүүн бус хүнийг депутатад нэр дэвшүүлэх эрхгүй. Олон нийтийн нэгдлүүд маслихатын сонгуулийн тойрог бүрт зөвхөн нэг нэр дэвшигчийн нэр дэвшүүлнэ. Маслихатын депутатад нэр дэвшүүлэх шийдвэрийг улсын болон орон нутгийн олон нийтийн нэгдлүүд, тэдний бүтцийн салбаруудын дээд байгууллагын нийт гишүүдийн олонхийн саналаар гаргаж, хуралдааны протоколоор баталгаажуулсан байна.
3. Олон нийтийн нэгдлийн дээд байгууллагын шийдвэрийг 1) нэр дэвшигчид танилцуулна, 2) нэр дэвшигчийн дэвших зөвшөөрөл бүхий өргөдлийн хамт харгалзах тойргийн сонгуулийн комисст хүргүүлнэ.
4. Маслихатын депутатад иргэн бие даан нэр дэвшихдээ харгалзах тойргийн сонгуулийн хороонд маслихатын депутатад нэр дэвших сонирхлоо илэрхийлсэн өргөдөл өгнө.
5. Хэн ч нэгээс илүү сонгуулийн тойрогт нэр дэвшиж болохгүй.
6. Хэрэв сонгууль зарлах үед өөрөөр заагаагүй бол депутатад нэр дэвшүүлэх ажил санал хураалтын өдрөөс хоёр сарын өмнө эхэлж, нэг сарын өмнө дуусна.
7. Хэрэв тухайн сонгуулийн тойрогт нэр дэвшигчдийг бүртгэж дуусах өдөр хоёроос доош тооны нэр дэвшигч бүртгэгдсэн байвал тойргийн сонгуулийн хорооны өргөн мэдүүлснээр нутаг дэвсгэрийн сонгуулийн хороо нэр дэвшүүлэх хугацааг хориос илүүгүй хоногоор сунгана.

8. Тойргийн сонгуулийн хороо гурав хоногийн хугацаанд нэр дэвшигч Үндсэн хууль болон үндсэн хуулийн эрхтэй энэхүү хуулийн шаардлагыг хангасан эсэхийг тогтооно.

Хуулийн энэ бүлгийн дараах зүйлүүдэд маслихатын сонгууль явуулахтай холбоотой бусад заалтууд орсон байна. Тухайлбал, нэр дэвшигчийг бүртгэх, нэр дэвшигч тойргийн сонгуулийн хорооны дансанд депозит болгон мөнгө байрлуулах, уг мөнгийг буцаах болон буцаахгүй байх нөхцөл, нэр дэвшигч болон эхнэр (нөхөр) хөрөнгө орлогын мэдүүлэг гаргах журам, олон нийтийн нэгдлээс нэр дэвшигчдийн бүртгүүлэхэд шаардагдах бичиг баримт, тойргийн комиссоос тавах хяналт, бүртгэхээс татгалзах нөхцлүүд, нэр дэвшигчийг буцаан татах, нөхөн нэр дэвшүүлэх, саналын хуудас тоолох, дахин сонгууль явуулах, сонгуулийн үр дүнг гаргах, мэдээлэх зэргийг нарийвчлан заасан байна. Эдгээр заалтуудад улс төрийн намын үйл ажиллагаа, оролцооны талаар дурдагдаагүй болно.

Япон Улс

Япон Улсын Үндсэн хуулийн Наймдугаар бүлэг /Орон нутгийн өөрийн удирдлага/-ийн 92 дугаар зүйлд “Орон нутгийн нийтийн эрх зүйн этгээдийн зохион байгуулалт, үйл ажиллагаатай холбогдох журмыг орон нутгийн хараат бус байдлын зарчимд нийцүүлэн хуулиар тогтооно”, 93 дугаар зүйлд “Нийтийн эрх зүйн этгээдийн хурлын гишүүдийг нийтийн, шууд сонгуулиар сонгоно” гэжээ.

Япон Улсын Сонгуулийн тухай хуулийн 86 дугаар зүйлд “Парламентад 5-аас доошгүй гишүүнтэй улс төрийн нам, хамгийн сүүлийн сонгуулийн саналын 2-оос доошгүй хувийн саналыг авсан улс төрийн нам нэр дэвшигчийг зарлана. Гэхдээ бие даан нэр дэвшигч дэвшиж болно” гэжээ.

Гурав. Орон нутгийн сонгууль болон Нутгийн өөрөө удирдах байгууллагын үйл ажиллагаан дахь улс төрийн намуудын оролцоо

	Үзүүлэлт	Испани	Герман	Их Британи	Ирланд	Дани
1.	Хуулийн нэр	“Орон нутгийн засаг захиргааны үндсэн хууль”. 1979 онд энэ хуулиар орон нутгийн ардчилсан сонгуулийг явуулсан.	Дэлхийн 2 дугаар дайны дараагаас орон нутгийн сонгуулиа “Орон нутгийн засаг захиргааны хууль”-иар явуулдаг болсон.	2000 онд парламентаар батлагдсан “Орон нутгийн засаг захиргааны акт”-аар орон нутгийн сонгуулийг зохицуулдаг.	1898 онд “Орон нутгийн захиргааны Ирландын акт”-ыг батлан гаргасан.	1953 оны “Үндсэн хуулийн акт”-аар орон нутгийн сонгуулийг зохицуулдаг.

2.	Орон нутгийн сонгууль дахь улс төрийн намуудын оролцооны эрх зүйн зохицуулалт	Орон нутгийн зөвлөлтэй ¹ . Зөвлөлийн гишүүдийг улс төрийн нам санал болгож, иргэдээс сонгодог. Гишүүн нас барсан тохиолдолд сонгууль явуулахгүй сонгуульд орсон санал авсан нэрсийн жагсаалтаар дараагийн хүнийг шууд сонгодог. Олонхи суудал авсан намын гишүүдээс зөвлөлийн даргыг томилдог.	Улс төрийн намаас нэр дэвшсэн гишүүдтэй зөвлөл орон нутгийн удирдлагыг хэрэгжүүлдэг.	Улс төрийн намын харьяалалтай гишүүдээр дамжуулан тухайн орон нутгийн зөвлөлд намын бодлогоо хэрэгжүүлдэг.	Орон нутгийн зөвлөлтэй байна. Зөвлөл нь пропорциональ системээр бүрддэг. Зөвлөл нь гол улс төрийн намаас хамааралтай.	Орон нутгийн зөвлөл нь улс төрийн намуудаас нэр дэвшүүлж, сонгогдсон төлөөллөөс бүрдэнэ.
3.	Орон нутгийн хурлын байгууллагын үйл ажиллагаанд улс төрийн намуудын оролцоо	Олонхи болсон намын санал болгож томилуулсан Зөвлөлийн дарга нь орон нутгийн захирагааны бүх томилгоог хийдэг. Энэхүү томилгоогоороо дамжуулан нам нь улс төрийн бодлогоо хэрэгжүүлдэг.	Мужын орон нутгийн зөвлөлийн гишүүдийн дундаас захирагчийг сонгодог.	Мужын зөвлөлийг иргэдээс шууд сонгогдсон захирагч удирддаг.	Орон нутгийн зөвлөлийг гол улс төрийн намаас нэр дэвшүүлж, сонгогдсон захирагч удирдана.	

* * *

Дөрөв. Улс төрийн намуудын гишүүнчлэл

Гадаадын зарим орны улс төрийн нам бүртгэх үйл явц

Монгол Улсад улс төрийн намыг Дээд шүүхэд бүртгэдэг. Харин Герман, Итали, Франц, Грек, Испани, Португал, Бразил зэрэг улсад Намын үйл ажиллагааг санхүүжүүлэх тухай хуулийн дагуу, Австри, Швейцарь, Финланд, Японд Сонгуулийн тухай хуулийн хүрээнд, АНУ, Мексикт манайх шиг шүүхийн шийдвэрээр буюу Дээд шүүх нь бүртгэж зөвшөөрөл олгосноор статусыг нь баталгаажуулдаг байна. Энэ бүх үйл ажиллагаа мэдээж тухайн улс бүрийн Үндсэн хуулийн хүрээнд явагддаг.

Бүртгэл: Намыг бүртгэхдээ заавал буюу албан ёсоор, эсвэл сайн дурын буюу чөлөөт байдлаар “шийддэг” байна. Жишээ нь, Их Британи болон Шинэ Зеландад улс төрийн намыг заавал бүртгэдэггүй. Үүнийг иргэдийн хувийн үйл хэрэг хэмээн ойлгож, чөлөөт нэгдлийн үндсэн дээр хэрэгжиг, нам өөрийнхөө дүр төрхийг тунхаглаж түүгээрээ оршин тогтног гэж үздэг байна. Гэхдээ чөлөөт байдлыг эрхэмлэсэн энэ либерал үзэл эдүгээ цагт хуучин уламжлалтайгаа хамт хумигдсаар байна. Үүний оронд улс төрийн намыг заавал бүртгэж байх эрх зүйн акт бүхий тогтолцоо ноёлох болжээ.

Энэ нь дотроо бас янз бүр. Испани, Итали, Францад намыг Дотоод хэргийн яам нь, Бельги, Нидерландад Хууль зүйн яам нь, АНУ-ын Миссури мужид мужийн Төрийн нарийн бичгийн газар бүртгэдэг бол Португали, Бразилд манайх шиг шүүхийн шийдвэрээр Дээд шүүх нь бүртгэдэг байна. Энэхэг, Мексик, Швейцарьт сонгууль явуулахын тулд байгуулагдсан байгууллагууд бүртгэдэг байна. Харин намыг татан буулгахад Герман, Франц, Португалид шүүхийн шийдвэрээр, Унгарт Үндсэн хуулийн хүрээнд, Германд Хууль зүйн яам, Швейцарьт тусгай бүртгэлээс хасагдсан нөхцөлд тухайн улс төрийн намын статусыг цуцалж хүчингүй болгодог байна.

Шаардлага: Никарагуа Улсыг эс тооцвол дэлхийн ихэнх улс оронд улс төрийн нам байгуулахад урьдчилсан зөвшөөрөл аваад байдаггүй, шаарддаг ч үгүй байна. Хууль ёсны зөвшөөрөл бүхий статус авахын тулд албан ёсоор бичсэн материал шаардлагатай нь мэдээж. Энд тухайн намын нэр, бэлэг тэмдэг багтдаг. Ингэхдээ тэдгээр нь тухайн орны төр, шашны бэлэгдэлтэй адил бус байхыг урьдчилан сануулдаг байна.

Нам байгуулж, бүртгүүлэхэд аль ч улс оронд нэг голлодог зүйл нь тухайн намын гишүүд болон дэмжигчдийн тоо байдаг. Ихэнх улс оронд үүнийг харгалзан бүртгэдэг. Үүгээр үзэх юм бол Швейцарьт сонгогчдын 1,5 мянгаас доошгүй гарын үсэг цуглуулах шаардлагатай байдаг бол Португалид 5 мянган сонгогчийг төлөөлсөн байх үүрэгтэй. Эдгээр нь тухайн улсын сонгогчдын буюу сонгуульд оролцож санал өгөх насны нийт хүмүүсийн тоотой харьцуулсан хувь юм. Тухайлал, АНУ-ын 20-иод муж улсын хууль тогтоох байгууллага намуудаас сонгогчдын ерөнхий тооны хувиар илэрхийлсэн тодорхой тооны гарын үсгийг шаарддаг байна.

Жишээ нь, Өмнөд Дакотад энэ тоо 10 хувь байдаг бол Миннесотад 5 хувь байдаг. Ингэхдээ муж улсын түвшинд тухайн намын гишүүн ямар нэг албан тушаалтан сүүлийн сонгуульд нэр дэвшиж ялсан, эсвэл бүх нэр дэвшигчдийн төлөө санал өгсөн хүмүүсийн хувиас хамааран бүртгэдэг байна. Эдгээр нь сонгогчдын төлөөлөл болохоос биш манайх шиг хатуу гишүүнчлэлтэй улсынх шиг намын гишүүдийн тоог хэлж байгаа юм биш. Учир нь барууны орнуудад намын гишүүнчлэл гэж бараг байдаггүй, зөвхөн дэмжигчид байдаг. Тиймээс тэнд намын гишүүдийн тоог харгалздаггүй. Харин хатуу гишүүнчлэлтэй орнуудын хувьд, жишээлбэл, Унгарт нам бүртгүүлэхэд гишүүн-үүсгэн байгуулагчдын тоо 1000 байх ёстой байдаг аж. Мексикт энэ тоо 65 мянгаар хэмжигддэг байна.

Энэтхэгт бүр хэцүү, шат дараалсан том шаардлагатай. Энд нам бүртгүүлэхэд эхлээд бүс нутгийн статус авдаг. Дараа нь нийт үндэсний хэмжээнд зөвшөөрөгдөхөд нийт сонгогчдын 4 хувийн саналыг авсан байх ёстой. Ингэхдээ 5-аас доошгүй жил улс төрийн үйл ажиллагаа явуулсан байх гэх мэт хэрэгтэй. Ингэж байж тухайн нам Энэтхэгийн 4 муж, бүс нутгийн бүртгэлтэй болж байж нийт Энэтхэгийн хэмжээнд намын статусаа авдаг байна. Герман, Португал, Бразил зэрэг оронд нам бүртгүүлэхэд маш их баримт материал гаргаж өгөх ёстой. Үүнд намын дүрэм, мөрийн хөтөлбөр, өргөдөл, санхүүгийн болон хөрөнгийн зарцуулалт, намын бүрэлдэхүүн зэрэг ордог байна.

Улс төрийн намуудын гишүүнчлэлийн талаарх зохицуулалт

Дэлхийн улс орнуудад улс төрийн намуудыг гишүүнчлэлээр нь хатуу гишүүнчлэлтэй, сул гишүүнчлэлтэй, гишүүнчлэлгүй гэж хуваагддаг. Англи, Америкийн улс төрийн уламжлалтай улс орнуудын хувьд намыг Парламент дахь намын бүлгийн түвшинд их төлөв тайлбарлахаас гадна хатуу тогтсон бүтэц, зохион байгуулалтгүй, тодорхой гишүүнчлэлгүй, сонгуулийн үед идэвхждэг, мэргэжлийн цөөн хүмүүсийн бүлэглэл маягаар ойлгодог аж. Харин их газрын эрх зүйн системтэй орнуудад судлаачид намыг хатуу тогтсон үзэл санаа, зохион байгуулалттай, байнгын гишүүнчлэлтэй, тогтмол идэвхтэй үйл ажиллагаа явуулдаг, хяналтын нарийн механизмтай олон түмний бүлэглэл хэлбэрээр тайлбарладаг байна.

Эндээс үзвэл өнөө хэр улс төрийн намын талаар цэгцтэй нэгдмэл ойлголт бүрэлдэж хараахан чадаагүй нь харагдаж байна. Хэдий тийм боловч улс төрийн намыг авч үзэхдээ дараахи гол ерөнхий шинжийг зайлшгүй харгалзан үзэх хэрэгтэй байдаг. Нэгд, санаа бодол нэгдмэл буюу ойролцоо хүмүүсийн бүлэглэл, хоёрт, үйл ажиллагааны тодорхой зорилго, чиглэл, үзэл санаа, хөтөлбөртэй байх, гуравт, ямар нэг хэмжээгээр зохион байгуулалтын тодорхой бүтэцтэй байх, дөрөвт, засгийн эрхийг авах эрмэлзлэл, түүнийг хэрэгжүүлэх нөөц чадвартай байх. Энэхүү ерөнхий шаардлага шалгуурыг хангаж чадаж буй бүлэглэлийг нам гэж үзэж болох юм.

Улс төрийн нам хатуу гишүүнчлэлгүй тохиолдолд сонгуульд оролцоод санал авсан дэмжигчдийнхээ тоогоор “Манай нам, нийт ард түмний төдөн хувийн дэмжлэгийг авлаа” гэсэн үр дүнгээр тухайн орон эрх барих хүчнээ тодорхойлж, засаглалаа тогтоож болно. Олон орон ийм загвараар явж байна. Энэ нь тухайн орныхоо тусгаар тогтнол, эв нэгдлийн баталгааг нэмэгдүүлдэг сайн талтай ч гэж зарим судлаачид үздэг ажээ.

Улс төрийн намын гишүүнчлэл:

Улс	Улс төрийн намын гишүүнчлэл	Тайлбар
АНУ	Гишүүнчлэлгүй “Federal Election Campaign Law” 1971, “Сонгуулийн компани ажлын тухай хууль”	
Герман	Гишүүнчлэлтэй “Political Parties Act” 1967, (Parteiengesetz, ParteienG) “Улс төрийн намын тухай хууль”	
Испани	Гишүүнчлэлтэй Улс төрийн намын тухай хууль 2002,	
Их Британи	Гишүүнчлэлгүй	
Мексик	Хатуу гишүүнчлэлтэй	
Молдов	Гишүүнчлэлтэй “Act of Political Parties” 2007, “Улс төрийн намын тухай хууль”	
Нидерланд	Гишүүнчлэлтэй	
ОХУ	Хатуу гишүүнчлэлтэй “Federal Law on Political Parties” 2001 “Улс төрийн намын тухай хууль”	
Польш	Гишүүнчлэлтэй “Act of Political Parties” 1997, “Улс төрийн намын тухай хууль”	
Унгар	Хатуу гишүүнчлэлтэй	
Швед	Гишүүнчлэлтэй	Намын хууль байхгүй, дүрмээр зохицуулна
Эстони	Гишүүнчлэлтэй “Act of Political Parties”, “Улс төрийн намын тухай хууль”	
Япон	Гишүүнчлэлтэй “Улс төрийн намын санхүүжилтын тухай хууль” 1996 /政党助成法/	

Намын гишүүнчлэлийн талаар жишээ дурьдвал:

➤ Оросын Холбооны Улс

ОХУ-ын “Улс төрийн намын тухай хууль” 2001 онд батлагдсан. 2002-2010 онд жил бүр нэмэлт, өөрчлөлт оруулсан. ОХУ-д улс төрийн намуудыг тус улсын Хууль зүйн яам бүртгэдэг. Улсын бүртгэлд бүртгэлтэй 7 намтай. Улс төрийн нам нь 45 мянгаас доошгүй гишүүнтэй, ОХУ-ын нийт субъектын талаас илүүд нь салбартай, салбар тус бүр нь 450-аас доошгүй гишүүнтэй байна. Нутаг дэвсгэрийн бусад нэгжүүд дэх салбар нь 200-аас доошгүй гишүүнтэй байна.

- Нам нь нэг ижил мэргэжлийн хүмүүсээс бүрдэж болохгүй.
- 18 насанд хүрсэн ОХУ-ын иргэн улс төрийн намын гишүүн байж болно.
- Гадаадын харъяат болон харъяалалгүй этгээд, эрх зүйн чадваргүй болох нь шүүхээр тогтоогдсон ОХУ-ын иргэн улс төрийн намын гишүүн байж болохгүй.
- Иргэдийг намд элсүүлэхдээ тухайн намын дүрэмд заасан журмын дагуу бичгээр гаргасан өргөдлийг үндэслэнэ. (ОХУ-ын “Улс төрийн намын тухай хууль”-ийн 23 дугаар зүйлийн 2,3 дугаар заалт)
- Нам нь жил бүр гишүүдийнхээ тоог орон нутгийн салбар тус бүрээр гаргаж эрх бүхий байгууллагад хүргүүлнэ. (ОХУ-ын “Улс төрийн намын тухай хууль”-ийн 27 дугаар зүйл)

➤ *Нидерландын Вант Улс*

Нидерландийн улс төрийн намын тухай хууль олдоогүй ч Нидерландын <http://www.organgesmile.com> сайтад мэдээлснээр Нидерландийн улс төрийн намууд гишүүнчлэлтэй бөгөөд намуудын санхүүжилтийг тухайн нам өөрөө хангах үүрэгтэй байна.

➤ *Холбооны Бүгд Найрамдах Герман Улс*

10 дугаар зүйлд гишүүний эрхийн талаар:

- Шинээр гишүүн элсүүлэх асуудал түр болон бүр хориглох эрх байхгүй. Гишүүнээр элсэх өргөдөлд татгалзсан хариу өгөхдөө тайлбар гаргах албагүй. Шүүхийн шийдвэрээр сонгох, сонгогдох эрх нь хасагдсан иргэд намын гишүүн байж болохгүй.
- Хуулиар намын гишүүд, төлөөлөгчид санал өгөх ижил эрхтэй боловч намын дүрмээр гишүүний хандиваас шалтгаалан саналын эрхтэй болохоор зааж болно.

➤ *Америкийн Нэгдсэн Улс*

Гишүүнчлэлгүй, дэмжигчидэд тулгуурлан үйл ажиллагаагаа явуулдаг.

* * *

Ашигласан материал:

Ном зүй

Монгол хэл дээр

1. Дэлхийн улс орнуудын парламент, Улаанбаатар, 2010
2. Монгол улсын сонгуулийн хууль тогтоомжийг боловсронгуй болгох нь. Олон улсын бага хурлын илтгэлийн эмхтгэл, Ред. Ж.Ядамсүрэн 2002 он
3. Япон Улсын Үндсэн хууль. Орч П.Амаржаргал, “Адмон” хэвлэл, УБ., 2011
4. “Орон нутгийн сонгуульд улс төрийн намууд оролцох нь” Бодлогын судлагаа шинжилгээ. Х боть, 256-287 х, УБ., 2011

Англи хэл дээр

1. Johnson, M. 2005 Political Parties and Democracy in Theoretical and Practical Perspectives. National Democratic Institute for International Affairs.
2. Pierre, J. Svasand, L. & Widfeldt, A. (2000) "State Subsidies to Political Parties: Confronting Rhetoric With Reality in West European Politics. Frank Cass & Company Ltd.
3. Pildat Background Paper: Selected Case Studies of Public Funding of Political Parties, 2005.
4. Policy Brief, Centre for Governance and Development, 2005 March, Nairobi, Kenya
5. Shively, W.Ph. 2003, Power and Choice: An Introduction to Political Science, Eight edition,
6. The International IDEA Handbook series: Funding of Political Parties and Election Campaigns, 2003, ed. By Austin, R. and Tjernstrom, M.

Цахим хуудас

1. <http://www.legislationline.org/documents/action/popup/id/5326>
2. <http://www.online.bg/law/const/const0.htm>
3. http://www.servat.unibe.ch/icl/hu00000_.html
4. <http://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/angielski/kon1.htm>
5. <http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/APCITY/UNPAN014593.pdf>
6. http://en.wikipedia.org/wiki/Local_elections_in_Poland
7. http://en.wikipedia.org/wiki/Elections_in_Hungary
8. <http://wtd.vlada.cz/scripts/detail.php?id=8073>
9. http://korea.assembly.go.kr/res/low_01_read.jsp?boardid=1000000035
10. http://www.kazakhstan.orexca.com/kazakhstan_constitution.shtml
11. www.ipu.org
12. Constitution of Estonia 2013. <http://estonia.eu/about-estonia/country/estonia-at-a-glance.html>
13. http://lgi.osi.hu/country_datasheet.php?id=11
14. <http://www.belarus.by/en/government/belarus-elections/elections-to-local-councils-of-deputies-belarus>
15. <http://lgi.osi.hu/publications/2001/84/Ch5-Georgia.pdf>
16. http://www.kl.dk/ImageVault/Images/id_38221/ImageVaultHandler.aspx
17. <http://www.cfr.org/indonesia/indonesia-local-elections/p8247#p2>
18. <http://www.state.gov/r/pa/ei/bgn/358-76.htm>

